

Мицюк С.В.*

АНАЛІЗ ВЛАСТИВОСТІ КЛАСТЕРІВ ТА ПОЗИТИВНИЙ ЕФЕКТ КЛАСТЕРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В статті досліджуються проблеми створення кластерів. Розглядаються і аналізуються властивості кластерів та позитивний ефект кластерної взаємодії.

The problems of creation of clusters are probed in the article. Properties of clusters and positive effect of cluster co-operation are examined and analysed.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки як основного чинника забезпечення належного рівня економічного зростання та національної безпеки є одним з найактуальніших питань сьогодення. В умовах світової глобалізації та реструктуризації економіки зростання конкурентоспроможності держави повинно здійснюватись за рахунок певних інституційних перетворень. Одним з таких перетворень можна вважати створення кластерів.

В даний час економіка розглядає формування кластерів як комплексний механізм розвитку, що забезпечує зростання конкурентоспроможності регіону на основі інновацій і синергетичних ефектів територіальної самоорганізації і партнерства, що забезпечують формування інноваційного співтовариства як суб'єкта розвитку території.

Відповідно до теорії професора Гарвардської школи бізнесу Майкла Портера, кластер (від англ. cluster - скупчення) - це група взаємозв'язаних компаній (виробників, поставальників і ін.), що географічно є сусідами, і пов'язаних з ними організацій (освітніх установ, органів державного управління, інститутів інфраструктури), діють в певній сфері і взаємодоповнюють один одного [1, 2].

Починаючи з кінця ХХ століття, промислові кластери почали проявляти себе як важливий чинник економічного розвитку регіонів. Серед економістів у всьому світі знаходить все більше визнання точка зору, що регіони, на території яких складаються кластери, стають лідерами економічного розвитку, що визначають конкурентоспроможність національних економік. Проте, існує потреба в точнішій концептуалізації того, що є кластерами і пов'язаними з ними явищами, щоб проводити дослідження кластерів і робити висновки для економічної політики.

Саме М. Портер визначив, що конкурентоспроможність і стійкий розвиток регіону або країни слід розглядати з точки зору конкурентоспроможності не окремих її організацій, а саме кластерів – об'єднань підприємств різних галузей, здатних ефективно використовувати внутрішні ресурси, що залучаються.

Аналізуючи причини спроможності компаній окремих країн до істотних новацій і постійних змін М. Портер доходить висновку, що основу конкурентних переваг країни, середовища, яке кожна країна створює і підтримує для своїх галузей, складають чотири

* кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

сторони, що разом складають ромб для конкурентних переваг країни (так званий «Конкурентний ромб»), а саме:

- 1) умови для факторів;
- 2) стан попиту;
- 3) споріднені і підтримуючі галузі;
- 4) стійка стратегія, структура і суперництво.

Кожний з них, утворюючи вершину ромба і всі вони разом є істотними складовими успіху країни у міжнародній конкуренції.

На противагу класичній економічній теорії нова теорія М.Портера виходить з того, що наявність у країні певного набору факторів у певний момент часу є у процесі створення і утримання конкурентних переваг менш значущим, ніж наявність сприятливих умов для факторів - швидкість і ефективність їх створення і оновлення в окремих галузях. Важливо, щоб наявні фактори були високоспеціалізованими, постійно залучали значні інвестиції.

Як правило, країни домагаються успіху в тих галузях, які є найбільш сприятливими для створення і оновлення високоспеціалізованих факторів, що спираються на науково-дослідні інститути світового рівня.

Щодо оцінки значення фактору стану попиту, особливо підкреслюється теза про те, що орієнтація на глобальний підхід у стратегії не зменшує важливості внутрішнього попиту. «Країна, - пише М.Портер, - отримує конкурентні переваги у тих галузях, у яких внутрішній попит забезпечує компаніям більш ясне і більш раннє уявлення про виникнення потреб покупців і у яких вимогливі покупці здійснюють тиск на компанії, який змушує їх впроваджувати інновації швидше і, таким чином, отримати більш витончені конкурентні переваги ніж іноземні конкуренти» [1]. При цьому: обсяг внутрішнього попиту виявляється значно менш суттєвим, ніж його характер; відповідний сегмент промисловості на внутрішньому ринку – більшим чи більш помітним, ніж на зовнішніх ринках. Покупці на внутрішньому ринку - найбільш розвиненими, вимогливими споживачами даного товару чи послуги у світі, змушуючи виробників постійно вносити новачі і покращення, вести невпинний пошук нових рішень.

З іншого боку, внутрішній попит дозволяє компаніям отримати конкурентні переваги на зовнішніх ринках, якщо разом з експортом продукції країні вдається експортувати свої смаки і цінності, чому сприяють ЗМІ, навчання іноземців, політичний вплив, діяльність своїх громадян і компаній за кордоном.

Ще одну вершину ромба конкурентних переваг утворює фактор наявності у країні конкурентних на світовому ринку близьких і підтримуючих галузей, які: забезпечують найбільш ефективні з точки зору витрат фактори виробництва; інновації і модернізацію у процесі тісних ділових взаємозв'язків, розташованих близько одна від одної споріднених компаній; розвивають внутрішню конкуренцію, сприяючи набуттю нового досвіду, появи нових учасників з новими підходами.

Стійка стратегія, структура і суперництво є четвертою вершиною ромба для конкурентних переваг країни. Як показує світовий досвід, конкурентоспроможність у новій галузі є наслідком поєднання практики управління і моделей організації, найбільш прийнятних для даної країни з точки зору формування (створення) конкурентних переваг для певної галузі. Тут є важливими: характеристика національного ринку капіталу, практика оплати праці, менеджерів, особистісна мотивація до праці і підвищення професійних навичок, типи освіти, яку обирають талановиті представники нації, де вони прагнуть працювати, цілі державних структур і суспільні цінності, престиж, яким держава і суспіль-

ство оточують певні галузі. Країни, як правило, прагнуть до створення конкурентних переваг у тих галузях діяльності, з яких походять національні кумири. Дуже потужний стимул для формування і підтримання конкурентних переваг створюється наявністю потужних місцевих конкурентів. Останній фактор слід підкреслити особливо. Внутрішня конкуренція у зв'язку з тим, що вона справляє потужний стимулюючий вплив на інші атрибути, є найбільш важливим фактором серед всіх, розташованих на ромбі конкурентних переваг атрибутів. Внутрішня конкуренція змушує конкурентів знижувати ціни, підвищувати якість продукції, сервісне обслуговування, створювати нові продукти. Вона пов'язана з боротьбою не тільки за поділ ринків, але й за кадри, технічні новації, престиж торгової марки тощо. Вона, таким чином, спонукає до постійного удосконалення джерел конкурентних переваг. Саме сильна внутрішня конкуренція сприяє більш конкурентним формам урядової підтримки окремих галузей, таким як допомога в освоєнні зовнішнього ринку, інвестиції в освіту, створення високоспеціалізованих факторів, змушує компанію до виходу на зовнішні ринки, загартовує їх, робить стійкими, здатними домагатися успіху.

В дослідженні факторів, що утворюють ринки конкурентних переваг, слід виходити з того, що вони діють у взаємозв'язку і взаємозалежності, утворюють цілісну систему: дія однієї складової залежить від стану трьох інших. Системність в ромбі проявляється у здатності його складових як до взаємного посилення, так і до взаємного послаблення. При цьому, як уже зазначалося, особливо системоутворюючу роль тут відіграє внутрішня конкуренція і посилююча її географічна концентрація.

Системність в ромбі проявляється також у тому, що конкурентні переваги певної галузі створюються, зокрема, завдяки оточенню її спорідненими і підтримуваними галузями, формуванню і підтриманню кластерів конкурентоспроможних галузей. Зазвичай конкурентоспроможні галузі пов'язані між собою як вертикальними, так і горизонтальними зв'язками і тяжіють до географічної концентрації. В межах сформованого кластеру виникає взаємна підтримка всіх його галузей. Засобами такої підтримки є передача технологій, розвиток ринкової позиції, диверсифікація видів діяльності компаній, швидке розповсюдження інформації і інновацій.

В аналізі факторів конкурентоспроможності слід чітко визначитись в оцінці значення ролі держави (уряду). Як відомо, в теорії спектр цих оцінок надзвичайно широкий і лежить в межах від концепцій кейнсіанського толку до ліберальних концепцій вільного ринку. Для однієї крайності держава (уряд) є дуже важливим фактором підтримки конкурентоспроможності тих чи інших галузей, залучення до цього державної політики. Для іншої - фактором, який стоїть на заваді розвитку сил конкурентоспроможності, що саморегулюються природним чином, без втручання держави.

Ми цілком поділяємо ту перевірену практикою точку зору, яка поділяється і М.Портером, згідно з якою ці, як і будь-які інші крайнощі, є невірними. Істина знаходиться в середині цих крайнощів і зводиться до того, що держава (уряд) має виступати в ролі каталізатора і шукача нового, натхненника підвищення компаніями власних устремлінь до більш високих рівнів конкуренції. Держава (уряд) на відміну від самих компаній не може створювати конкурентоспроможні галузі; її дії є успішними лише разом з тими основоположними факторами, що складають ромб для конкурентних переваг. І в такій єдності ця роль є дуже потужною. Держава має опікуватись створенням такого сприятливого середовища, у якому компанії будуть вимушені досягати конкурентних переваг. При цьому вона має діяти скоріш опосередковано, аніж безпосередньо включатися в сам процес. Таке включення цілком припустиме для країн на ранніх етапах розвитку ринкової економіки, що для України, зокрема, має принципове значення.

Кластери, як співтовариство організацій із тісно пов'язаних галузей, які взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності один одного, виконують роль «тягача» розвитку регіону. Услід за першим часто утворюються нові кластери, і конкурентоспроможність регіону значно збільшується. Як правило, поза кластерами господарський розвиток менш ефективний. У кластері ж конкурентні переваги розвиваються завдяки системним зв'язкам:

- нові виробники, що приходять з інших галузей, прискорюють розвиток, стимулюючи дослідження і надаючи ресурси для реалізації нових стратегій;
- відбувається цільовий обмін інформацією і швидке поширення новин по каналам постачальників і споживачів, що мають контакти з різними конкурентами;
- взаємозв'язки усередині кластера, часто непередбачувані, ведуть до появи нових напрямів в конкуренції і породжують якісно нові можливості;
- людські ресурси і ідеї утворюють нові комбінації і результати, які дозволяють кластеру отримувати інноваційну ренту.

Розрізняють три типи кластерів, пов'язаних з особливостями структури і функціонування:

- регіональні структури з економічною активністю усередині родинних секторів економіки, зазвичай прив'язані до наукових установ або вузів (НДІ, університетам і так далі);
- вертикальні виробничі ланцюжки, в яких послідовні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера (наприклад, «постачальник - виробник - збувальник - споживач»), або мережі, що формуються довкола головних фірм;
- галузі промисловості, що мають високий рівень агрегації (наприклад, «хімічний кластер») або сукупності секторів ще більш високого рівня агрегації (наприклад, «агропромисловий кластер») [2].

Починаючи з 90-х років ХХ століття у всьому світі кластери стали грати основну роль у формуванні інноваційних стратегій територіального розвитку, пов'язаних з орієнтацією на локальні конкурентні переваги регіональних наукових і виробничих систем, що призвело до перегляду основ економічної і промислової політики, а також моделей централізованого розвитку, що домінували раніше.

Перспективність кластерного підходу пояснюється його комплексною формою і ефективним поєднанням промислової політики, регіональної політики, політики підтримки малого бізнесу, політики по залученню зовнішніх і внутрішніх інвестицій, інноваційною, науково-технічною, кадровою, освітньою і інших політик [3].

Діяльність кластерів стає основою залучення зовнішніх ресурсів, крупних капіталовкладень і особливої уваги органів управління. Системна організація конкурентів, покупців і постачальників сприяє зростанню ефективної спеціалізації і кооперації виробництва. При цьому кластер надає роботу і безлічі малих підприємств. Кластерна форма організації приводить до створення особливої форми інновації - сукупного інноваційного продукту, оскільки спонтанна концентрація всіляких наукових і технологічних новин замінюється оптимальною системою поширення і реалізації нових знань і технологій. Завдяки формуванню стійких зв'язків між учасниками кластера відбувається ефективна трансформація винаходів, нових розробок і технологій в інновації, а інновацій в конкурентні переваги. Це відбувається при збереженні конкуренції, що вигідно відрізняє кластери від колишніх територіальних науково-виробничих комплексів.

Інноваційна орієнтованість кластера є його важливою особливістю, найбільш успішні кластери забезпечують «прорив» в області техніки і технології виробництва з подальшим виходом на нові «ринкові ніші», тому багато країн (як економічно розвинені, так і ті, які

лише починають формувати ринкову економіку) активно використовують кластерний підхід у формуванні і розвитку своїх регіональних і національних інноваційних програм.

Є такі програми і в Україні і це, як правило, певні стратегії розвитку областей. Так, наприклад, існує Стратегія «Нова Сумщина 2015», в ході реалізації якої повинне відбутися перетворення регіону. Зокрема, найбільш стрімке зростання передбачене у сфері АПК. Для цього будуть створені чотири кластери: зерновий, буряково-цукровий, молочний і свинарський. Сільськогосподарський кластер - це галузеве об'єднання компаній з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції.

Робоча група по розробці стратегії визначила, що кластерний підхід в розвитку аграрного виробництва Сумщини є найбільш вигідним. Адже об'єднання зусиль сільськогосподарських підприємств знижує економічні ризики, збільшує інвестиційну привабливість галузі і дозволяє лобювати інтереси учасників кластера. Чотири напрями вибрано не випадково. У структурі валового виробництва сільськогосподарської продукції питома вага зернових знаходиться на рівні 25-30%, молочного тваринництва - близько 15%. Два кластери, що залишилися, - свинарський і буряково-цукровий, - обрані з врахуванням активного розвитку галузей і великого інвестиційного потенціалу [4].

Що стосується вже існуючих українських кластерів, то тут необхідно сказати про першопрохідців, а саме Хмельницьку область, де вперше в Україні виникли кластери в сучасному розумінні. Наразі в області існує 6 кластерів: швейний, туристичний, будівельний, харчовий, продовольчий та сільського туризму. Потім до Хмельниччини приєдналися і інші області. Так, в Івано-Франківській області діють кластери туризму і декоративного текстилю, в Черкаській - кластер транспортних перевезень, в Житомирській - кластер добування та переробки каменю, в Полтавській - кластер з виробництва екологічно чистої продукції, в Одеській - винний кластер, в Харківській - машинобудівний кластер, в Рівненській - кластер з деревообробки. Незважаючи на існування певних труднощів, які супроводжують розвиток кластерів, а саме: недоліки або, навіть, і відсутність інфраструктури, нестача доступного капіталу, нерозвинута структура технологічних інститутів, регіональна ізольованість і замкнутість, брак кваліфікованої робочої сили; в інших областях також впроваджуються програми, які передбачають створення кластерів, які в свою чергу повинні сприяти зростанню продуктивності; підвищенню сприйнятливості до можливостей інновації та високої спеціалізації; розширеному доступ до ринків збуту, спеціалізованих постачальників, послуг, кваліфікованої робочої сили, технологічних знань; підвищенню рівня формування нових підприємств.

Таким чином, на сьогоднішній день застосування кластерного підходу в Україні є необхідною умовою для відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного розвитку та конкурентоспроможності.

Отже, в умовах зростаючої глобалізації та конкуренції, питання скорішого створення та сприяння ефективному розвитку кластерних об'єднань набувають для України особливої актуальності та мають велику перспективу, особливо в тих нових економічних умовах, коли пріоритетним є володіння якісно новим видом ресурсів, а саме інформацією, інноваціями та інтелектом.

Література:

1. Портер М. Международная конкуренция. - М.: Международные отношения, 1993.

2. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития // Теория и практика управления. - 2003. - № 5.
3. Лизунов В.В., Кластерная политика и перспективы формирования образовательных кластеров // VI Омские торгово-экономические чтения. Материалы международной научно-практической конференции. Повышение конкурентоспособности российской экономики в современных условиях: управленческие, финансовые, коммерческие аспекты. В 2-х частях. 4.2. -Омск: ИП Погорелова Е.В., 2008. - 558 с. - С. 484-498.
4. <http://www.versii.com.Ua/news/217615/>